

INHOUD

Inleiding	<i>door Benjamin Moser</i>	11
Hoofdstuk 1	<i>Van de titel</i>	17
Hoofdstuk 2	<i>Van het boek</i>	18
Hoofdstuk 3	<i>De onthulling</i>	21
Hoofdstuk 4	<i>Een zeer bittere plicht!</i>	23
Hoofdstuk 5	<i>De huisvriend</i>	24
Hoofdstuk 6	<i>Oom Cosme</i>	27
Hoofdstuk 7	<i>Dona Glória</i>	29
Hoofdstuk 8	<i>Het is tijd</i>	30
Hoofdstuk 9	<i>De opera</i>	31
Hoofdstuk 10	<i>Ik aanvaard de theorie</i>	34
Hoofdstuk 11	<i>De gelofte</i>	35
Hoofdstuk 12	<i>Op de veranda</i>	36
Hoofdstuk 13	<i>Capitu</i>	39
Hoofdstuk 14	<i>Wat gegriift stond</i>	42
Hoofdstuk 15	<i>Plotseling een andere stem</i>	43
Hoofdstuk 16	<i>De waarnemend afdelingschef</i>	45
Hoofdstuk 17	<i>De wormen</i>	48
Hoofdstuk 18	<i>Een plan</i>	49
Hoofdstuk 19	<i>Zonder mankeren</i>	55
Hoofdstuk 20	<i>Duizend onzevaders en duizend weesgegroetjes</i>	56

Hoofdstuk 21	<i>Nicht Justina</i>	57
Hoofdstuk 22	<i>Andermans gevoelens</i>	59
Hoofdstuk 23	<i>De afspraak</i>	60
Hoofdstuk 24	<i>Als moeder en dienaar</i>	61
Hoofdstuk 25	<i>In het Stadspark</i>	62
Hoofdstuk 26	<i>Rechten is een schone studie</i>	66
Hoofdstuk 27	<i>Bij de uitgang</i>	68
Hoofdstuk 28	<i>Op straat</i>	68
Hoofdstuk 29	<i>De Keizer</i>	68
Hoofdstuk 30	<i>De Heilige Hostie</i>	70
Hoofdstuk 31	<i>De nieuwsgierigheid van Capitu</i>	74
Hoofdstuk 32	<i>Ogen als de branding</i>	77
Hoofdstuk 33	<i>Het kapsel</i>	80
Hoofdstuk 34	<i>Ik ben een man!</i>	82
Hoofdstuk 35	<i>De apostolische protonotarius</i>	84
Hoofdstuk 36	<i>Gedachte zonder benen en gedachte zonder armen</i>	87
Hoofdstuk 37	<i>De ziel is vol geheimenissen</i>	89
Hoofdstuk 38	<i>Mijn hemel, wat laat u me schrikken!</i>	91
Hoofdstuk 39	<i>De roeping</i>	92
Hoofdstuk 40	<i>Een merrie</i>	95
Hoofdstuk 41	<i>De geheime audiëntie</i>	96
Hoofdstuk 42	<i>Capitu in gedachten</i>	99
Hoofdstuk 43	<i>Ben je bang?</i>	101
Hoofdstuk 44	<i>Het eerste kind</i>	103
Hoofdstuk 45	<i>Schud uw hoofd, lezer</i>	106
Hoofdstuk 46	<i>Vrede</i>	107
Hoofdstuk 47	<i>'Mevrouw is uitgegaan'</i>	108
Hoofdstuk 48	<i>De eed bij de put</i>	108
Hoofdstuk 49	<i>Elke zaterdag een kaars</i>	110
Hoofdstuk 50	<i>Een tussenweg</i>	111
Hoofdstuk 51	<i>Tussen licht en duister</i>	113
Hoofdstuk 52	<i>De oude Pádua</i>	113
Hoofdstuk 53	<i>Op weg!</i>	115

Hoofdstuk 54	<i>Lofdicht op de Heilige Monica</i>	116
Hoofdstuk 55	<i>Een sonnet</i>	119
Hoofdstuk 56	<i>Een seminarist</i>	123
Hoofdstuk 57	<i>Ter voorbereiding</i>	125
Hoofdstuk 58	<i>Het pact</i>	126
Hoofdstuk 59	<i>Gasten met een goed geheugen</i>	128
Hoofdstuk 60	<i>Dierbaar boekje</i>	129
Hoofdstuk 61	<i>De koe van Homerus</i>	130
Hoofdstuk 62	<i>Een trek van Jago</i>	134
Hoofdstuk 63	<i>Helften van een droom</i>	136
Hoofdstuk 64	<i>Een idee en een scrupule</i>	138
Hoofdstuk 65	<i>Het huichelen</i>	139
Hoofdstuk 66	<i>Vertrouwelijkheid</i>	142
Hoofdstuk 67	<i>Een zonde</i>	143
Hoofdstuk 68	<i>Bewaren wij de deugd voor later</i>	147
Hoofdstuk 69	<i>De mis</i>	148
Hoofdstuk 70	<i>Na de mis</i>	149
Hoofdstuk 71	<i>Bezoek van Escobar</i>	150
Hoofdstuk 72	<i>Een toneelhervorming</i>	153
Hoofdstuk 73	<i>De toneelmeester</i>	154
Hoofdstuk 74	<i>De souspied</i>	155
Hoofdstuk 75	<i>Vertwijfeling</i>	156
Hoofdstuk 76	<i>Verklaring</i>	157
Hoofdstuk 77	<i>Welbehagen in oud leed</i>	158
Hoofdstuk 78	<i>Het ene geheim voor het andere</i>	159
Hoofdstuk 79	<i>Gaan wij over tot het hoofdstuk</i>	162
Hoofdstuk 80	<i>Komen wij tot het hoofdstuk</i>	163
Hoofdstuk 81	<i>Een suggestie</i>	166
Hoofdstuk 82	<i>De canapé</i>	167
Hoofdstuk 83	<i>Het portret</i>	168
Hoofdstuk 84	<i>Geroepen</i>	169
Hoofdstuk 85	<i>De gestorvene</i>	171
Hoofdstuk 86	<i>Hebt lief, jongelieden!</i>	172
Hoofdstuk 87	<i>De sjees</i>	172

Hoofdstuk 88	<i>Een eerbaar voorwendsel</i>	174
Hoofdstuk 89	<i>De weigering</i>	175
Hoofdstuk 90	<i>De penmenstrijd</i>	176
Hoofdstuk 91	<i>Troostrijke ontdekking</i>	179
Hoofdstuk 92	<i>De duivel is zo zwart niet als men hem schildert</i>	180
Hoofdstuk 93	<i>Een vriend in ruil voor een dode</i>	181
Hoofdstuk 94	<i>Rekenkundige ideeën</i>	184
Hoofdstuk 95	<i>De paus</i>	186
Hoofdstuk 96	<i>Een vervanger</i>	189
Hoofdstuk 97	<i>In de wereld</i>	191
Hoofdstuk 98	<i>Vijf jaar</i>	192
Hoofdstuk 99	<i>De zoon is het evenbeeld van de vader</i>	193
Hoofdstuk 100	<i>'Je zult gelukkig zijn, Bentinho!'</i>	194
Hoofdstuk 101	<i>In de hemel</i>	197
Hoofdstuk 102	<i>Capitu getrouwd</i>	198
Hoofdstuk 103	<i>Het geluk is vergevingsgezind</i>	200
Hoofdstuk 104	<i>De piramiden</i>	200
Hoofdstuk 105	<i>Vrouwenarmen</i>	202
Hoofdstuk 106	<i>Tien pond sterling</i>	203
Hoofdstuk 107	<i>Jaloers op de zee</i>	206
Hoofdstuk 108	<i>Een zoon</i>	207
Hoofdstuk 109	<i>Enig kind</i>	210
Hoofdstuk 110	<i>Trekken uit de kinderjaren</i>	211
Hoofdstuk 111	<i>Kort verteld</i>	214
Hoofdstuk 112	<i>De imitaties van Ezequiel</i>	215
Hoofdstuk 113	<i>Derdenarrest</i>	216
Hoofdstuk 114	<i>Waarin het reeds verklaarde wordt verklaard</i>	218
Hoofdstuk 115	<i>Twijfel op twijfel</i>	219
Hoofdstuk 116	<i>Mensenkind</i>	221
Hoofdstuk 117	<i>Nabije vrienden</i>	223
Hoofdstuk 118	<i>De hand van Sancha</i>	225
Hoofdstuk 119	<i>Doe dat niet, mijn lieve</i>	229

Hoofdstuk 120	<i>De stukken</i>	229
Hoofdstuk 121	<i>De catastrofe</i>	230
Hoofdstuk 122	<i>De begrafenis</i>	231
Hoofdstuk 123	<i>Ogen als de branding</i>	232
Hoofdstuk 124	<i>De grafrede</i>	233
Hoofdstuk 125	<i>Een vergelijking</i>	234
Hoofdstuk 126	<i>Mijmerend</i>	234
Hoofdstuk 127	<i>De kapper</i>	236
Hoofdstuk 128	<i>Een handvol gebeurtenissen</i>	237
Hoofdstuk 129	<i>Aan dona Sancha</i>	239
Hoofdstuk 130	<i>Op een dag...</i>	240
Hoofdstuk 131	<i>Voorafgaand aan het voorafgaande</i>	240
Hoofdstuk 132	<i>De schets en de kleuren</i>	242
Hoofdstuk 133	<i>Een idee</i>	245
Hoofdstuk 134	<i>De zaterdag</i>	245
Hoofdstuk 135	<i>Othello</i>	246
Hoofdstuk 136	<i>De kop koffie</i>	248
Hoofdstuk 137	<i>Tweede impuls</i>	249
Hoofdstuk 138	<i>Capitu komt binnen</i>	250
Hoofdstuk 139	<i>De foto</i>	252
Hoofdstuk 140	<i>Terug van de kerk</i>	253
Hoofdstuk 141	<i>De oplossing</i>	255
Hoofdstuk 142	<i>Een heilige</i>	255
Hoofdstuk 143	<i>De laatste superlatief</i>	257
Hoofdstuk 144	<i>Een vraag achteraf</i>	258
Hoofdstuk 145	<i>De terugkeer</i>	259
Hoofdstuk 146	<i>Lepra was er niet</i>	262
Hoofdstuk 147	<i>De overzichtstentoonstelling</i>	263
Hoofdstuk 148	<i>Wel, en de rest?</i>	264

Aantekeningen 265

Nawoord: Dom Casmurro, of het bodemloos bestaan 269

Verantwoording 289

Inleiding

door Benjamin Moser

Het is een van de raadselen van mijn lezersloopbaan dat Machado de Assis me in eerste instantie niet aansprak.

Ik maakte kennis met zijn werk op mijn negentiende, ongeveer een jaar nadat ik Portugees was gaan studeren. Ik belandde eigenlijk per toeval op die opleiding, totaal onbekend met de taal of de volkeren die haar spraken, maar ik bleek er aanleg voor te hebben, ik kreeg er plezier in, ik wilde meer weten. En een van de dingen die ik te weten kwam, was dat de grootste Braziliaanse schrijver Joaquim Maria Machado de Assis heette – een naam die ik vrijwel zeker nog nooit had gehoord. Ik werd nieuwsgierig en vond dat ik iets van hem moest lezen. Omdat ik nog te weinig vertrouwen had in mijn beheersing van het Portugees, besloot ik te beginnen met een Engelse vertaling van zijn roman *Dom Casmurro* uit 1899.

En, beste lezer, ik begreep het niet.

Ik las het met hangen en wurgen uit. Jarenlang sloeg ik niets meer van hem open. Toen ik dat na verloop van tijd toch weer deed, stond ik perplex van mijn eerste indruk. Waar ik me eerder stierlijk had verveeld, werd ik nu meegevoerd. Wat ik eerder lege prietpraat had gevonden, klonk me nu in de oren als virtuoos gemijmer. Ik wilde meer.

Uiteindelijk is Machado de Assis tot het selecte groepje schrijvers komen te behoren over wie ik met grote zekerheid

Hoofdstuk 1 *Van de titel*

Een dezer avonden, uit de stad terugkerend naar Engenho Novo*, ontmoette ik in de trein een jongeman hier uit de buurt, die ik ken van gezicht en van hoed. Hij groette me, kwam naast me zitten, sprak over de maan en de ministers, en droeg me ten slotte enkele verzen voor. De reis was kort, en mogelijk waren de verzen niet geheel en al slecht. Het geviel echter dat ik, aangezien ik moe was, drie of vier keer de ogen sloot; dit was voor hem genoeg met lezen op te houden en de verzen in zijn zak te steken.

‘Gaat u door,’ zei ik, wakker wordend.

‘Ik ben al klaar,’ mompelde hij.

‘Ze zijn erg mooi.’

Ik zag hem aanstalten maken ze weer uit zijn zak te halen, maar het bleef bij aanstalten; hij was gepikeerd. De volgende dag begon hij onaardige dingen over me te zeggen, en uiteindelijk gaf hij mij de bijnaam *Dom Casmurro* – Heer Nurks. De burens, die niet gesteld zijn op mijn teruggetrokken en zwijgzame gewoonten, namen de bijnaam over, die ten slotte inburgerde. Niet dat ik me dat aantrok. Ik vertelde het voorval aan mijn vrienden in de stad, en zij, voor de grap, noemen me nu ook zo, sommigen zelfs in hun briefjes: ‘Dom Casmurro,

* N.B. De asterisken in de tekst verwijzen naar de aantekeningen.

zondag kom ik bij je eten.’ ‘Ik ga naar Petrópolis*, Dom Casmurro, hetzelfde huis van altijd, in Renânia; zie dat je je losrukt uit die spelonk in Engenho Novo en kom veertien dagen bij me logeren.’ ‘Mijn beste Dom Casmurro, denk niet dat ik je morgen in de schouwburg wil missen; je kunt hier in de stad slapen; ik geef je een loge, ik geef je een souper, ik geef je een bed; ik geef je alleen geen meisje.’

Raadpleeg geen woordenboeken. *Casmurro* heeft hier niet de betekenis die zij eraan toekennen, maar die welke het volk eraan gegeven heeft, van zwijgzaam, in zichzelf gekeerd man*. *Dom* is ironisch bedoeld, om mij aristocratische pretenties toe te schrijven. Alles omdat ik even sluimerde! Trouwens, ik heb voor mijn relaas geen betere titel kunnen vinden; als mij, tot aan het eind van het boek, geen andere invalt, blijft deze. Mijn dichter uit de trein zal weten dat ik geen wrok jegens hem koester. En met een beetje moeite zal hij, aangezien de titel van hem is, kunnen menen dat ook het werk het zijne is. Er zijn boeken die niet meer dan dat van hun auteurs hebben; sommige zelfs nog minder.

Hoofdstuk 2 *Van het boek*

Nu ik de titel heb verklaard, ga ik over tot het schrijven van het boek. Eerst echter wil ik de beweegredenen noemen die mij de pen ter hand hebben doen nemen.

Ik leef alleen, met een bediende. Het huis waarin ik woon is mijn eigendom; ik heb het met een speciale bedoeling laten bouwen, gedreven door een zó persoonlijk verlangen dat ik mij geneer het in druk te doen verschijnen, maar komaan. Op zekere dag, jaren geleden, kreeg ik het idee in Engenho Novo een replica te laten maken van het huis waarin ik ben opgegroeid, in de vroegere Rua de Matacavalos*, met hetzelfde voorkomen en dezelfde indeling als van dat andere, dat niet meer bestaat. Bouwmeester en schilder begrepen uitstekend de aanwijzingen

die ik hun gaf: het is hetzelfde huis met één verdieping, drie ramen aan de voorkant, veranda achter, dezelfde slaapkamers en vertrekken. In de salon zijn de schilderijen op plafond en muren min of meer dezelfde als vroeger: guirlanden van kleine bloemetjes, en grote vogels die ze, op regelmatige afstanden, in hun snavel houden. In de vier hoeken van het plafond allegorieën van de jaargetijden, en midden op de wanden de medaillonportretten van Caesar, Augustus, Nero en Massinissa, met de namen eronder... De reden voor de aanwezigheid van deze personages ontgaat me. Toen we het huis in Maticavillos betrokken had het deze decoratie reeds; ze stamde uit het voorafgaande decennium. Het was natuurlijk de smaak van de tijd, door middel van figuren uit de Oudheid een klassiek tintje te verlenen aan Amerikaanse schilderijen. Ook de rest is net als vroeger. Ik heb een stukje grond, bloemen, groenten, een kasuarisboom*, een waterput en een wasplaats. Ik gebruik oud serviesgoed en oud meubilair. Ten slotte, nu, als vroeger, is hier hetzelfde contrast tussen het leven binnen, dat rustig is, en het leven buiten, dat druk is.

Mijn kennelijke bedoeling was de twee uiteinden des levens aan elkaar te binden, en in de ouderdom mijn jongelingsjaren te herstellen. Welnu, lezer, het is me niet gelukt terug te roepen wat was, noch wat ik was. Zo, in alles, het gezicht gelijkt, de uitdrukking verschilt. Zouden alleen de anderen ontbreken, ach, een mens troost zich min of meer voor degenen die hij verliest; maar ikzelf ontbreek, en dat gemis is alles. Dit hier, als ik me zo mag uitdrukken, is als de verf die men aanbrengt op baard en hoofdhaar en die, zoals het bij lijkschouwingen heet, het uiterlijke wezen bewaart; het innerlijke houdt geen verf vast. Een geboorteakte die mij de leeftijd van twintig jaar gaf, zou, als alle valse documenten, een vreemde kunnen bedriegen, maar mij niet. De vrienden die ik nog heb, zijn van recente datum; die van vroeger zijn allen de geologie der kerkhoven gaan studeren. Wat mijn vriendinnen betreft, sommige

dateren van vijftien jaar terug, andere van minder, en bijna alle geloven in hun eigen jeugd. Twee of drie van haar zouden daarin ook anderen haast doen geloven, maar de taal die ze spreken noopt iemand vaak het woordenboek te raadplegen, en dat is op den duur vermoeiend.

Niettemin, ander leven wil nog niet zeggen slechter leven; het is iets anders. In bepaalde opzichten lijkt dat vroegere leven me nu ontdaan van veel bekoringen die ik er toen in zag; maar ook is waar dat het vele doornen heeft verloren die het pijnlijk maakten, en in mijn geheugen bewaar ik menige zoete en betoverende herinnering. Het is waar, ik ga weinig uit en praat nog minder. Verstrooiing, zelden. De meeste tijd besteed ik aan groente kweken, tuinieren, lezen; ik eet goed en slaap niet slecht.

Maar aangezien alles verveelt, werd deze eentonigheid ook mij ten slotte te veel. Ik wilde wat afwisseling, en overwoog een boek te schrijven. Rechtsgeleerdheid, filosofie, politiek kwamen in mij op, maar de benodigde krachten kwamen niet. Vervolgens dacht ik over het opstellen van een *Geschiedenis van de voorsteden*, maar dan minder droog dan de memoiren van pater Luís Gonçaves dos Santos betreffende onze stad; het zou een bescheiden werkje zijn, maar het vergde documentatie en jaartallen als vooronderzoek, allemaal dorre, langdurige zaken. En toen was het dat de op de wanden geschilderde bustes tot mij begonnen te spreken, zeggende dat, aangezien zij er niet in slaagden voor mij de voorbije tijden te doen herleven, ik de pen moest opnemen om van enkele te verhalen. Wie weet zou de vertelling mij de illusie geven, en zouden de schimmen lichtvoetig verschijnen, als aan de dichter, niet die van de trein, maar die van *Faust: Ihr naht euch wieder, schwankende Gestalten...*

Deze gedachte verheugde mij zozeer dat nu nog de pen mij in de hand trilt. Ja, Nero, Augustus, Massinissa, en u, grote Caesar, die me aanspoort mijn commentaren te schrijven, ik dank u voor uw raad, en ik zal de herinneringen naargelang